

THE IMPORTANCE OF THE “ READABILITY INDEX” IN CREATING MODER EDUCATIONAL TEXTBOOKS

Ibragimova Gulnoza Yunus qizi

Master's Student, 1st Year

Faculty of Uzbek Language and Literature

Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher
Navoi

ABSTRACT

One of the main goals of today's education system is to make the process of acquiring knowledge comfortable and efficient for students. In this regard, it is crucial for modern textbooks to be aligned with the teaching process, as well as to be comprehensible and engaging. Therefore, the use of scientific approaches such as the "readability index" in the creation of textbooks is considered an important factor.

Keywords: readability index, Flesch, statistical model, Gunning fog index.

Kirish.

Hozirgi zamonaviy dunyoda matnlarning o'qilishlilik darajasini aniqlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu nafaqat adabiyotshunoslik, balki tilshunoslik, pedagogika va jurnalistika sohalarida ham keng qo'llaniladi. O'qilishlilik – bu matnni o'qigan kishi uni qanchalik oson tushunishi va idrok etishini o'lchashga qaratilgan mezonlar tizimi hisoblanadi. Ushbu maqolada matnlarning o'qilishlilik darajasini aniqlashga oid ilmiy-metodik asoslar tahlil qilinadi.

Zamonaviy o'quv darsliklari o'quvchida hissiy, intellektual, ijodiy, ruhiy-ma'naviy va axloqiy sifatlarni shakllantirib borishi, dunyoqarashining kegayishiga ko'maklashmog'i zarur. Darsliklardagi o'quv materiallarini o'rganish jarayonida tarbiyalanuvchida ma'naviy- estetik did shakllana boradi. O'quvchilarga bilim berish, ko'nikma va malakalar hosil qilish hamda tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon uchun tanlangan, yozma yoki og'zaki faoliyatga undaydigan har qanday didaktik vosita o'quv materiali

sifatida ko‘riladi. “Pedagogik atamalar lug‘ati” da o‘quv materialiga quyidagicha ta‘rif berilgan: “O‘quv materiali- didaktik materialning moddiy yoxud moddiylashgan modellarida aks etadi hamda o‘quv faoliyatida ishlatish uchun mo‘ljallanadi” [53; 159- b.].

Matnning “o‘qishlilik” darajasini standartlashtirish masalasi XX asr 20-30- yillarida boshlangan. Keyinchalik, 80 - yillarda Xalqaro Kitobxonlar Assotsiatsiyasi va AQSH ingliz tili o‘qituvchilarining milliy kengashi o‘z a‘zolariga o‘quv materiallarining o‘qishlilik darajasiga jiddiy qarashlarini so‘radi. Bugungi kunda jahon amaliyotida o‘quv materialining o‘qishlilik indeks talabiga mos kelishiga alohida e‘tibor qaratilib kelinmoqda. AQSHning ko‘pgina shtatlarida matnning o‘qishlilik indeksiga muvofiq kelishi qonun bilan ham belgilab qo‘yilgan. Rossiyada ham bu borada qator tadqiqotlar olib borilgan. Qozoqistonda ham darsliklarga qo‘yiladigan talablarda flesh indeksiga mosligi kiritilgan. O‘zbekistonda hali bu borada izlanishlar kuzatilgani yo‘q.

O‘qishlilik indeksi nima?

O‘qishlilik indeksi – matnning o‘quvchi tomonidan qanchalik oson tushunilishi va o‘zlashtirilishini aniqlash uchun qo‘llaniladigan ko‘rsatkich. Bu indeks matnning murakkablik darajasini baholashga imkon beradi va o‘quvchi yoshiga mos ravishda materialni osonlashtirish yoki boyitish imkoniyatini beradi. Masalan, Flesh indeksi matnning uzunligi, gaplar murakkabligi va so‘zlardagi bo‘g‘inlar soniga asoslangan holda hisoblanadi.

Flesh indeksi (muallifi amerikalik Rudolf Flesh) ingliz tilidagi o‘quv materiallarining o‘quvchi tomonidan o‘zlashtiriluvchanlik darajasini aniqlash mezonini bo‘lib, Amerikada keng tarqalgan o‘lchov birligidir. Flesh faoliyati davomida matnlarning balandparvoz, jimjimador bo‘lishiga qarshi bo‘lgan. Fikrni aniq, tushunarli, sodda ko‘rinishda berish imkoni bo‘lganda, sun‘iy murakkablashtirishdan qochish lozimligini uqtirgan.

Yana bir tadqiqotchi Roberto Ganning ham matnning o‘qishlilik darajasi bilan shug‘ullangan. Flesh indeksi ommalashganligiga ko‘ra bu kabi boshqa

tadqiqotlardan ustunlik qiladi. Rossiyada V. Osborneva bu mavzuda ilmiy ish himoya qilib, matnning o'qishlilik darajasini aniqlashning avtomatik usulini ishlab chiqqan.

Flesh matnning murakkablik darajasini quyidagi formula orqali aniqlaydi:

$$FRE = 206.835 - 1.015 \left[\frac{\text{So'zlar soni}}{\text{Gap soni}} \right] - 84.6 \left[\frac{\text{Bo'g'in soni}}{\text{So'zlar soni}} \right]$$

Ma'lumki, ingliz tilining ma'lumotlilik darajasi boshqa tillarga nisbatan yuqori. Masalan, rus tilida bitilgan matn ingliz tilida yozilgan matnga nisbatan jumalarning uzunligi, so'zlarning ko'p bo'g'iniligi va belgilarning ko'pligi bilan farqlanadi. Ya'ni ingliz tilidagi bir jumla rus tiliga tarjima qilinganda u taxminan 20 foizga kengayadi yoki aksincha, rus tilidagi bir jumla ingliz tiliga tarjima qilinganda uning hajmi 20%ga qisqaradi. Shundan kelib chiqib Flesh indeksi formulasi rus tilidagi matnga moslashtirilgan shaklda belgilangan. Rus tilida o'rtacha gap uzunligi ingliz tilidan kaltaroq (artikl va yordamchi fe'llar kamroq ishlatilishi hisobiga), o'rtacha so'z uzunligi esa uzunroq bo'lganligi sababli, rus tilidagi matnning maxsus o'lchov versiyasini ishlab chiqish uchun ingliz tilidagi matnlar va ularning tarjimalari uchun olingan indekslar taqqoslanib, koeffitsentni aniqlashga urinib ko'rilgan.

Flesh indeksining rus tiliga moslashtirilgan holati quyidagi shaklda belgilangan:

$$FRE = 206.835 - 1.3 \left[\frac{\text{So'zlar soni}}{\text{Gap soni}} \right] - 60.1 \left[\frac{\text{Bo'g'in soni}}{\text{So'zlar soni}} \right]$$

Flesh indeksini o'zbek tilidagi matnlar uchun tatbiq etishda uni ingliz tili uchun ishlab chiqilganligini inobatga olish lozim. Har bir tilning o'ziga xos grammatik qurilishi bo'lib, ingliz tili uchun yaratilgan oson o'qish indeksini o'zbek tiliga tadbiq qilishda tillarning tuzilishini solishtirib ko'rish to'g'ri bo'ladi. Ingliz tili - analitik til. Analitik tillarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ularda grammatik

ma'no so'zlarning o'rni va yordamchi so'zlar asosida tushuniladi¹. O'zbek tili esa sintetik til hisoblanadi. Unda grammatik ma'no qo'shimchalar yordamida ifodalanadi. Bir xil matnlarning ingliz tili va o'zbek tilidagi tarjimalari solishtirilganda, ma'lum axborotni berishda o'zbek tilidagi matn ingliz tiliga qaraganda yoyiqroq ekanligi kuzatildi. O'zbek tilida o'rtacha gap uzunligi ingliz tilidan kaltaroq, o'rtacha so'z uzunligi esa uzunroq. Uchta bir xil mazmundagi, lekin turli: o'zbek, rus, ingliz tilidagi matnlarni solishtirilganda o'zbek tilida gap uzunligi ham rus tili, ingliz tiliga qaraganda qisqa, so'z uzunligi esa uzun ekanligi kuzatildi. Shu sabab, Flesh indeksini o'zbek tilidagi matnlarga qo'llashda oradagi farqni taxminan 30% deb olish mumkin. O'zbek tilidagi matnning maxsus o'lchov versiyasini ishlab chiqish uchun ingliz, rus tilidagi matnlar va ularning tarjimalari uchun olingan indekslar taqqoslanib, koefitsientni aniqlashga urinib ko'rildi.

Flesh indeksining dastlabki o'zbek tiliga moslashtirilgan holati quyidagi shaklda:

$$FRE = 206.835 - 0.7105 \left(\frac{\text{So'zlar soni}}{\text{Gap soni}} \right) - 59.02 \left(\frac{\text{Bo'g'in soni}}{\text{So'zlar soni}} \right)$$

tavsiya qilingan.

O'qilishlilikni aniqlashning ilmiy asoslari. Matn o'qilishlilik darajasini baholash uchun bir qancha ilmiy yondashuvlar ishlab chiqilgan. Ushbu yondashuvlar quyidagi omillarga asoslanadi:

1. Leksik va sintaktik murakkablik: Matnning uzunligi, murakkab o'zlarning ulushi, murakkab gaplarning soni va grammatik strukturasi o'qilishlilikni belgilashda asosiy rol o'ynaydi.
2. Idrok va tushunish jarayoni: O'quvchining yoshi, bilim darajasi, qiziqishlari va kognitiv qobiliyatlari matnni qanchalik yaxshi tushunishiga ta'sir ko'rsatadi.

3. Statistik modellar: O'qilishlilikni baholash uchun Flesh-Kincaid, Gunning Fog Index, SMOG kabi formulalar qo'llaniladi. Ushbu modellar so'zlar va gaplar-ning o'rtacha uzunligi, murakkablik darajasi va boshqa parametrlarni tahlil qiladi.

Matn o'qilishlilik darajasini aniqlash metodikasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Matnni tahlil qilish: Matnning hajmi, so'z va gaplar soni, so'z boyligi, murakkablik darajasi aniqlanadi.
2. Ko'rsatkichlarni hisoblash: Flesh-Kincaid yoki boshqa indekslar yordamida matematik hisob-kitoblar amalga oshiriladi.
3. O'qish tajribasini o'rganish: Matnni real o'quvchilar tomonidan o'qitib, ularning fikrlari va tushunish darajasi o'rganiladi.
4. Tavsiya va xulosalar: Olingan natijalarga asoslanib, matnni soddalashtirish yoki qayta ishlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Foydalaniladigan vositalar va texnologiyalar:

Hozirgi kunda matn o'qilishlilik darajasini baholash uchun turli dasturlar va onlayn vositalar mavjud. Misol uchun: Microsoft Word: Flesh-Kincaid indeksini hisoblaydi.

Online Readability Tools: Matnni yuklab, turli indekslar orqali baholash imkoniyatini beradi.

Korpus tahlili dasturlari: Ko'p miqdordagi matnlarni tahlil qilishda yordam beradi.

Xulosa

Matnlarning o'qilishlilik darajasini aniqlashning ilmiy va metodik asoslarini o'rganish zamonaviy tilshunoslik va pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon matnlarni o'quvchilarga moslashtirish, o'qitish samaradorligini oshirish va bilimlarni keng ommaga yetkazishda katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, o'qilishlilikni baholashga oid metodikalarni yanada rivojlantirish va takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahfuza To‘ychiyeva. O‘quv materiallariga qo‘yiladigan pedagogik talablar va ularning jahon “ o‘qishlilik indeksi” mezonlariga mosligi. Toshkent- 2023. 57-bet
2. Qunduzxon Husanboyeva, Ro‘za Niyozmetova, Adabiyot o‘qitish metodikasi. Toshkent. 2022. 368-bet
3. Klare,G.R.(1968). “The Role of Readability”. Elementry English, 45:12-22.
4. Laughlin, G. H. (1969). SMOG Grading- A New Readability Formula. Journal of Reading 22: 639-646.
5. Обарнева И.В. Автоматизированная оценка сложности учебных текстов на основе статистических параметров. Дисконт . пет.наук.-М., 2006.

